

Het boek als erfgoed

Geert Lernout

Als men zoals ik in *Een beknopte geschiedenis van het boek* het boek een beetje ruim definieert als elke drager van geschreven taal, dan is het boek een ultieme vorm van erfgoed. Inscripties in rotswanden, tabletten met spijkerschrift, potscherven, boekrollen uit papyrus of perkament, codexen of boeken zoals we die nu kennen en zelfs webpagina's hebben allemaal essentieel dezelfde functie. Ze zijn de niet zo stille getuigen van een leven dat er ooit geweest is en dat in heel veel gevallen nu niet meer bestaat. In die zin zijn boeken bevroren taal en dan maakt het niet zoveel uit of de drager van de boodschap een harde schijf is of een stuk zachte zandsteen. Maar anderzijds hebben we er ook alle belang bij om ons bewust te zijn van de grote verschillen die er bestaan tussen de vele manieren waarop het verleden in het heden kan doorwerken.

Waarschijnlijk heeft het ontstaan van het schrift minder met deze motieven te maken dan filologen wel graag zouden hebben: de eerste letters waren cijfers en de mens is gaan pas gaan schrijven toen hij voorraden moest beheren of mondelinge contracten wilde bewaren. Maar in ieder geval werd datzelfde schrift vrij snel ook voor andere doeleinden gebruikt op een manier die voor iedere louter mondelinge cultuur maar al te duidelijk is.

Ontsnappen aan de beperkingen van de ruimte omdat onze woorden door ze neer te schrijven op plaatsen kunnen komen waar we zelf niet zijn of kunnen blijven op plaatsen waar we zelf niet langer zijn. Een koning die een gebied veroverde liet dan ook vaak een steen achter waarop hij in niet mis te verstane woorden schreef: ik heb uw zonen gedood, uw vrouwen verkracht en uw dochters ontvoerd: als je niet gehoorzaam belastingen betaalt, kom ik terug om mij te wreken. Deze staande stenen of stela's functioneren dan ook zoals de kleine plasjes urine waarmee een wild dier zijn terrein afbakent. Ik ben *hier* geweest, dit is van mij.

Maar dit laatste is ook een ontsnappen aan de tijd: ik ben hier *geweest* en het is deze functie die voor het latere verleden belangrijker wordt. Dit wordt het best geïllustreerd in de pyramides: deze steenhopen hebben eigenlijk maar één functie, om de mensen in de toekomst eraan te herinneren dat er ooit een koning was die macht genoeg had om duizenden mensen lange jaren aan het werk te zetten, met als enige bedoeling dat hij niet zou vergeten worden.

Geen mens is machtig genoeg om de dood te overwinnen. Toch bouwden de farao's piramiden, lieten ze hun naam en afbeelding op alle monumenten na. En juist daarom veegden ze de naam en de afbeelding van hun voorgangers weg, als ze de kans kregen.

De tweede vraag is: waarom lezen wij? Wat heb ik eraan om de onsterfelijkheid van deze machtsgeile farao te bevestigen? In mijn boek heb ik het over één belangrijke functie van het geschreven woord die opnieuw te maken heeft met contracten. Bevolkingsgroepen geven zichzelf een verleden door het te vervalsen.

Omgekeerd bewijzen niet alleen politici en advocaten voortdurend dat het altijd mogelijk is om de duidelijkste overeenkomst op twee totaal verschillende manieren te lezen. Lezen is vaak veel meer een daad van geweld dan van een poging om te begrijpen wat een andere persoon eigenlijk wilde zeggen.

Want waarom zou je boeken lezen als je daarin alleen maar je eigen gedachten wil herkennen? De enorme kracht van het schrift en van boeken in de algemene betekenis van het woord is juist dat we daarin altijd een ander mens tegenkomen. Daarom mag erfgoed nooit een kwestie van naties of volkeren mag zijn. Alle vormen van cultuur behoren de hele mensheid toe.

Natuurlijk zijn de grootste ontdekkingen van de mensheid in de laatste tweehonderd jaar de wetenschappelijke revoluties van Darwin en Einstein, maar tegelijkertijd vind ik minstens even belangrijk wat grote filologen hebben gedaan zoals Champollion en Michael Ventris die hiërogliefen en lineair B ontcijferden. Een schrift waarvan de taal al meer dan 2000 jaar niet meer gesproken was.

Iedere vorm van schrijven is het nalaten van sporen en niets is zo ontroerend als een spoor terugvinden van iets dat vroeger bestond maar nu is verdwenen. In het noorden van Tanzania vond Mary Leaky voetsporen van mensachtigen die daar 3,6 miljoen jaar geleden hebben gelopen. Dat zijn de meest letterlijke menselijke sporen, maar dank zij het schrift laten mensen nu heel andere sporen na die ons heel wat meer kunnen vertellen dan dat lang geleden ergens in Afrika minstens drie mensachtigen op hun achterste poten door de natte asse wandelden. Een spoor op de grond raakt ons, omdat we dank zij de taal in staat zijn om ons in de plaats te stellen van die minstens drie mensachtigen die na de vulkaanuitbarsting doodsbang door de natte as sjokten. Dank zij het schrift hoeven we ons die angst of die vreugde zelfs niet meer voor te stellen. Waar die schriftsporen worden gevonden en in welke taal ze geschreven zijn, maakt niet zoveel uit. We zijn met zijn allen slim genoeg om op de duur alle door mensen gemaakte codes te kraken.

De romantici onder ons willen dolgraag dat andere volkeren zoveel mogelijk van ons verschillen, meestal dan nog dat ze mooier, sterker en beter zijn dan wij. In werkelijkheid hebben mensen uit andere plaatsen en andere tijden juist veel meer met elkaar en met ons gemeen dan dat we wel zouden willen. De lijst met antropologische constanten, dingen die alle culturen in de wereld kenmerken en die ons onderscheiden van de dieren, wordt steeds groter. Je kunt dit jammer vinden, als je gelooft dat jouw cultuur beter is dan die van de buren of als je juist helemaal niet tevreden bent met je eigen cultuur, maar het geeft ons wel de kans om ieder ander mens beter en sneller te begrijpen. Een van de ontroerendste boeken die ik de laatste jaren heb gelezen is *Village Life in Ancient Egypt* door A.G. McDowell met de vertaling van teksten die werden gevonden in de buurt van een dorpje waar arbeiders woonden die in de Vallei der Koningen de koninklijke graven bouwden. Ook toen het dorp al verlaten was, kwamen sommige van deze arbeiders en kunstenaars, die vaak het grootste deel van hun leven hadden gewerkt om de farao na zijn dood een waardig onderkomen te geven, nog op bezoek in de oude buurt. Twee van hen (minstens twee) lieten daarbij graffiti achter: “Jaar 12, de eerste maand van de zomer, achtste dag, tot de eerste maand van de zomer, negende dag. Op deze dag kwamen de schrijver Butehamun en de schrijver Ankh-ef-en-Amen van de Dodenstad ten westen van Thebes om naar de bergen te kijken.” Tweemaal liepen minstens twee menselijke wezens in Afrika, één keer in het zuiden, 3,6 miljoen jaar geleden en nog eens in het noorden, 3,596.930 jaar later. In het tweede geval weten we exact wanneer en hoelang er gewandeld werd en zelfs hoe de wandelaars heetten. En dat alleen omdat minstens één van hen kon schrijven. Dat is erfgoed van de mensheid. En daarom moeten we maar blijven lezen.